

A TÁRSADALOM BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA.

A mióta Bismarck jónak látta egy csepp socialistikus olajat önteni politikája gépezetébe, azóta vált kelendővé a társadalom eszméje Középeurópában a politikai pártoknál, magánál a nagy közönségnél.

A szélsőségek azóta kezdenek gyanús szemmel tekinteni az udvarképessé vált eszmére s egykor az ezeregyéjszaka „Sesam nyilj ki“ varázsigéjeként ellenállhatatlannak hitt jelszótól elfordulva, hangzatosabb czimeket keresnek zászlóikra, országuk és népük geographiai és historiai viszonyainak megfelelőt.

A felforgató jellegét vesztített eszme, a közéletbe lett békés bevonulásában, sorra nyitja fel s teszi mind hasznavehetőbbé a jóhiszemű elmélkedőknek hosszú időn érlelt eredményeit. Ez elméletek nemes érzéből a közélet műhelye forgópénzt kovácsol, oly értéket, melylyel államnak, jognak egyaránt számolni kell.

A társadalom eszméje a kor oly értékévé változott, melynek hatása a közélet minden terén érezhető, s melynek eredményei a távol jövőbe nyulnak át. Ezzé nem egy hatalmas akarat genialitása tette, a mi önmagában legfőlebb divatos jelszót teremthet, ideje múltán alkotójával együtt feledésbe menendőt; mint inkább a közszükségérzet. A mit pedig ez vont hatalmi körébe, ki sem bocsátja addig, míg hasznát nem vette, még ha évszázadokra terjedne is feldolgozása.

Pénz, eszme egyaránt megkopik, sőt meghamisíttatik gyors használat közben; ennek is, amannak is szüksége van időnként a megújításra, az értékhitelesítésre. Az eszméknél épen szükség van arra, hogy származásuk és tartalmuk logikumuk mentül többször kellő világosításba helyeztessék.

E czimen vár a philosophiára is feladat a közélet dolgaihoz hozzászólásra, ha ugyan a philosophia hatásköre épen az eszmék mérlegetésében, származásuk és logikumuk kimutatásában áll.

I.

Philosoph szemmel tekintvén feladatunkat, fölmentve érezhetjük magunkat a társadalom philologiai és historiai aprólékos adatainak magyarázásától. A mi dolgunk, hogy eszmét eszméhez kössünk s e révén keltsünk gondolatot a helyzetet illetőleg.

Előzőleg csupán ama nehézségekről teszünk említést, melyek fölvetett eszménket a köztudatban elhomályosítják s az által az annyira szükséges egyetértés utjait elzárják. Két osztályba sorozhatók e nehézségek.

Első osztályba azok tartoznak, melyek az általunk keresett eszmét a társadalom neve mellett párhuzamosan használt egyéb nevek használatával homályosítják el. Másodikba viszont ama nehézségek tartoznak, melyek keresett eszménknek csupán egy vagy más nyilvánulását ragadván meg a hozzákapcsolt fogalom, illetőleg értelemnek elferdítésére vezetnek. — Lássuk mindkettőjét.

A társadalom mellett párhuzamosan használni szokott szavak közt legelőkelőbb helyet a *nép* kifejezés foglalja el. A nép kifejezést hallva a tömeg szervezetlen egészét, a külön czólok által meg nem határozott összeséget gondoljuk. S épen ez általánosságánál fogva versenyez a nép kifejezés, a társadalom rokon, újabb szavával.

Ha a közélet a nép kifejezés mellett mégis megteremtette a társadalom szavát, nyílt bizonyíték, hogy oka volt reá s ez ok bizonyára nem a társadalom szó kellemesebb hangzásában keresendő.

Az ok a nép szavához tapadt történelmi értelemben keresendő, mely pedig az előbb mondott általános fogalmat meglehetősen szűk korlátok közé szorítja. Az a historiai értelem tudniillik, mely épen e néven tett különbséget az összeség egyes tagozatai közt, mikor a nemességnek a papságnak, a katonáknak, az állam összes hivatalnokainak kiváltságos, pozitív törvényekben nyilván kifejezett helyzetet biztosított, s a nép szóval merőben a terheket viselő osztályt jelölte meg, azt az osztályt, mely számával, physikai s erkölcsi erejével a leghatalmasabb lehetett ugyan, a hatalomban, sőt a hatalomra való befolyásban mégis mindig a legrövidebbet huzta. — Ez volt a misera plebs contribuens.

Igaz, hogy a közéletben végbement, főkép e századra eső nagy átalakulással a nép helyzete, a közélet tényezőihez való állása jelentékenyen megváltozott. Emlékezzünk vissza például a történelmünkben

örökké emlékezetes negyvenes évekre, a modern közéletünk alapjait megvető negyvennyolczadiki törvényekre. E törvényeknek, valamint az előkészítését vezérlő küzdelmeknek nyíltan kifejezett célja „a népnek az alkotmány sáncaiba bevonása volt.“ Megtörtént; a nép be lett vonva az alkotmány sáncaiba, sőt több: az ő nevében tartattak ama dicső szónoklatok, s vívattak ama győzelmes csaták, melyek a magyar nemzet életképességének egy századra, a miénkre, a vérkeresztséget megadták. Azonban a népre épen e címeken történt s maig történő hivatkozás örökítette meg a vele járó fogalomnak különös jellegét. E jelleg pedig abban nyilvánul, hogy a népet erőltetni, izgatni kell a közczélokra, mert magától nem mozdul; viszont megmozdulása mindenkoron a létező állapotok erőszakos áttörésével, tehát forradalommal jár. A kiknek tetszik a szélsőségeknek eme játéka, a szenvedések zöngése s a szenvedélyek felkavart viharjának invocálása, azok bátran élhetnek „a nép“ jobban mondva az „ó nép“ jelszavával. Köztünk még sok is az ily „bús-magyar“; mutatja e specialis magyar kifejezés, melyhez egyedül Cervantes „busképű lovagja“ fogható.

Félre a tréfával! A nép kifejezésben őseréjének minden bizony-sága mellett is azt a fogalmat nélkülözzük, a mire a közélet rendes viszonyai közt, tehát legtöbbször, égető szükség van: a zsebük és fejük önállóságát eszük és karjaik erejével mindig kivívni kész, mindig résen álló elemre. Ezt az elemet hívom pedig társadalomnak.

Hogy szó, fogalom nem csinál ilyes kívánt elemet, ha tényleg hiányoznék, tudom. Azonban kiképződését a roszul választott, mindenféle történelmi mellékízzel saturált jelszó megakadályozza, az bizonyos. Tessék arra gondolni ez esetből, hogy mily jelzők, mily czélok kíséretében történik maig a nép emlegetése, mikor a pap, az ügyvéd, az orvos, hogy a hivatalnoki kart ne is hangsúlyozzam, a „nép“-et mint tőle különböző valamit emlegeti, hogy De Maistre gunyolódása jusson az ember eszébe: „a nép mindig kiskoru, mindig távollevő, mindig bolond.“

Bizonyos csak az, hogy a közéletben történt s föntebb említett nagy átalakulás daczára a „nép“ kifejezésnek a *rendes viszonyok közt* osztályértelme van, s épen ez osztályjellege teszi alkalmatlanná ama eszme megjelölésére, melyet a társadalomban keresek.

Más oldalról világítja meg a tárgyat, s ép ez okból helyezek reá némi súlyt „a polgárság“ „a polgár“ jelszava. Abban találkozik a társadalommal, hogy osztályt nem jelöl. Nyílt értelme mégis a köte-

lezettség kiemelése, melylyel az összeség minden tagja az állam íránt van. Hogy ugy szóljak az állami hivatalos bélyeggel ellátott (s ezt adókönyveiben dokumentálni képes) nép a polgár. Ellentétes jelszava a proletár, tudniillik a nép azon felnőtt része, mely bármi oknál fogva állami kötelezettséget nem visel. A polgárságnak épen ezen ismertető jele a legegyszerűsebb bizonyítéka a velejáró fogalom szűk körének, melynél fogva a társadalom műkifejlesztésével nem versenyezhetik. Nem is tanyáznam hosszabban e jelző magyarázásánál, ha a polgár szónak tágabb, a nép kifejezéssel majdnem egy értelmű használatát nem tanusítaná, nem ugyan a magyar, de a francia történelem. Erre pedig már csak azon oknál fogva is kell reflectálnom, mert a társadalom kifejlesztésének magyarázatát épen e nemzet s épen azon időbeli válságaival hozom kapcsolatba, mely időben a polgár, a „citoyen“ kifejezés annyira használatba jött, hogy a maszületett kisedet is e néven üdvözölte a bába.

Nos! ha citoyen, polgártárs még a cseszszopó is, ugy a polgárságban bátran oly jelszót találhatnánk az összeség keresett kifejezésére, mely a társadalom felé minden további kutatást feleslegessé tesz.

Kell-e mondanom hogy Franciaország e korszaka, a Jakobinismus korszaka volt. Azt akarom mégis kiemelni, hogy hogyan történt, tudniillik mi oknál fogva történt e jelszónak oly kelendővé válása, hogy a francia forradalom kezdetén kiválóan népszerű másik jelszót, a „nép“-et is kiszorította a közhasználatból. Semmisem természetesebb ennél. A nép nevében indult ugyan meg a forradalom, de tetőpontját a Conventben, tehát állami intézményben érte el. S ha az állami intézménynek köszönhető Franciaország a feudálrendszernek széttörését, az emberi jogoknak proclamálását, mi természetesebb, mint hogy a mindenható állam rá is akarta nyomni képét, s még zsarnokibb formában, mint valaha a legvadabb absolutismus, a francia állam minden tagjára. Tessék megolvasni a Jakobinus pogrammot (pompásan egybeállította Taine a Revue des deux Mondes 1883-iki évfolyamában) hogy látott-e valaki jobban az állam képére és hasonlatosságára faragott individuumokat, mint szándékoztak tenni a Jakobinusok. E programmban érte el a polgár kifejezés valódi jelentésének teljességét, az *állami összeséget*, melyet hát mint a másik szélsőséget mutathatunk be a nép mellett. A nép, a nagy ösmeretlen, az Acheron, mely veszély idején ölt csupán határozott alakot, a polgár a felsőbbség által megrendszabályozott egyén, ki az állam kegyelméből születik, él, gondolkodik és hal meg. Összeség

emez, összeség amaz. De egyik sem arravaló, hogy a közélet rendes menete alaptényezőjének legyen kifejezője. Egyik sem az, a mit társadalom névvel jelölünk.

Meg kell még említenem végül egy harmadik, a közéletben maig, különösen nálunk kifejezetten is számottevő s a társadalommal névleg is, tartalmilag is rokon tényezőt. E tényezőt ma főrendnek hívja közjogunk; tagjai szűkebb körben magukat „társaságnak“ nevezik; történelmünkben pedig, természetesen kibővítve, mint Karok és Rendek szerepelt.

A népnek az alkotmány sáncaiba bevonásáig a Karok és Rendek volt az államfentartó közeg s ez értelmében találkozunk a mai társadalommal. E jelentőségéből megőrzött a főrend czimén maig annyit, hogy az állami életnek egyik nélkülözhetetlen tényezője, azzá teszi lényegében, a születés és nagy vagyon kiváltsága. E fejtegetésnek nem az a célja, hogy e kiváltságok ellen az érvek táborát állítsa csatarendbe. Elég jelen célunkra annak constatálása, hogy épen benne lel praegnans kifejezést a közéletnek osztályérdek szerint való hivatalos megkülönböztetése; hogy e megkülönböztetés miatt jut a népnek is ama korlátozott szerep, melyről föntebb már megemlékezünk, ez okon válván a „nép“, a „főrend“ a közélet más-más osztály érdekének kifejezőjévé. Ez ok miatt nem válhatik sem egyik sem másik, mint a kort mozgató s a jövőt irányozó eszme, a közélet központjává. Sőt épen ez ok szüli, hogy oly kapcsolását keressük az összeségnek, melyben a nép, a főrend egyaránt helyet foglaljon, a mely hát a tények szemmel tartásával más, újabb gondolat körül csoportosítsa a historiai elemeket, e kapcsolat lesz pedig az általunk keresett *társadalom*.

E rövid szemlében végeztünk ama nehézségekkel, melyek keresett eszménknak a társadalomnak megértetését a multból, ránk maradt rokon nevek párhuzamos használatával homályosítják el. Átmegyünk most, ama nehézségek tárgyalására, melyek akkor állhatnak elő, mikor a társadalom fogalmának egyik vagy másik nyilatkozata emeltetik ki s tétetik a közéletűvé váló szónak központjává, s a melyek ekként az eszme félreértésére vezetnek.

Az e réven felmerülő nehézségek közül érdekesnek tartom a következőket fölemlíteni, mint a melyek nálunk is visszhangra leltek.

Az egyik közülök a társadalomnak a föntebbiekben is fejtegetett azon mivoltán akad fönn, hogy *közösségét* alkotván a népi, polgári, főrendi elemeknek, ily közössége gyanánt csak egy szilárd fogalmat

ismerünk, az államét, így a társadalom szava egyre megy az államéval, vagy a mennyiben a közélet a hiába való szavakat nem tekinti, a társadalom a közösségnek az állami formára még meg nem ért, de felé küzdő válfaját képezné. E felfogás szerint ugyanannyi társadalom lenne egy-egy országban, a hány uralkodásra törő érdek van, s maga az állam sem volna egyéb uralkodó társadalomnál, melynek jogrendje „az alatta létező társadalmak mérkőzése eredményeként megszilárdult ellensúly állapotának volna kifejezése“!

E felfogást s épen az idézett szavakban ápolja Pulszky Ágost tavaly megjelent könyve a „Jog és állambölcsészet aaptanai.“ *) S épen e felfogás okozna legnagyobb nehézséget a társadalom helyes méltatásában ha t. i. közkeletűvé válnék. E felfogás mellett ugyanis elmosódnék a társadalom és állam közötti határvonal, helyét egyszerűen az erőszak, vagy Pulszky szerint az uralkodás foglalván el.

Egy ily elmélet mellett, első sorban a jog vesztítné ethikai alapját, s kútforrásául a hatalmat az erőszakot venné. Másodsorban az állam megszűnnék idea lenni, melynek körvonalai matematikai biztossággal kimutathatók, de változnék egyszerűen az érdekek gyűlöhelyévé az egyéni érdekek kiszámíthatatlanságával. Legtöbbet vesztítné az elmélet révén mégis a *társadalom*, mert az elmélet során az alig kiküszöbölt osztályérdekek osztályharcaikkal állítatnának előtérbe, s a közélet ki lenne téve a feudal-küzdelmeknél is szörnyebb harcoknak, mert imezek többé nem isten, sem jog, hanem a természet vaskényszere nevében igazoltatnának. A társadalomnak ez osztályérdekek szerinti felosztása, egy országban több társadalomnak fölvétele szerencsére a főntebb mondott külső-, a társadalomban s államban egyaránt megtalálható közösségi okon, tehát merőben formális logikai körülményen kívül semmivel sincs igazolva, amennyiben ugy a társadalom, mint az állam beltermészetére vonatkozó adatok, mindkettejük historiai fejlődése, még inkább az elénk tűzhető s a jövő fejleményeiben fokról-fokra megvalósulásra váró célok ez elmélettel homlokegyenest ellentétben állnak. Módunkban lesz e meggyőződés igazolását lejjebb, értékezesem positiv részében meglátni.

Most az egészséges társadalmi eszme elébe gördülő akadályokról levén szó, ilyesül, újabb gyanánt, Pauler Tivadar Észjogának az állam-

*) Biráló ismertetését lásd a Magyar Philos. Szemle 1885. IV. füzetében.

ról adott meghatározását említem föl. Nagyérdemű jogászunk az állam meghatározásában szóról-szóra a következő kifejezéssel él: (Észjog, 1873.) „A joguralom létesítésére, a szellemi és anyagi fejlődés előmozdítására határozott területen közös főhatalom alatt szervezett társaságot *államnak* (állam, civitas, respublica) nevezik.“ Meghatározásának veleje, nem említvén itt egyéb nem kevésbé fontos s ez értekezés pozitív felében külön szóvá teendő alkatrészeit, tehát azon fordul meg, hogy az államot társaságnak mondja, s e révén utat nyit a Pulszknál nyíltan kifejezett felfogásra, hogy az állam lényegében csakugyan társadalom, ha ugyan a társaság épen a társadalomnak képezi egyik tényezőjét.

Mellőzve most e problematikus fölvételt, melyről különben sem vagyunk biztosak, hogy nevezett írónk oly terjedelmében magáévá teszi-e vagy nem? csupán föntidézett kifejezésére viszzük át érveléseinket.

Ha az állam társaság, ugy alá kell esnie mindazon határozmányoknak, melyek a társaságot lényegénél fogva megilletik. Ezek elseje pedig az, hogy minden társaság, tagjainak önkéntes, eleve megfontolt s a szabadság minden föltételeinek respectálásán nyugvó beleegyezésével alakul meg, annyira, hogy eleve kizártnak kell tartanunk a társaság minden olyan formáját, mely tagjait kényszer-eszközökkel toborzaná, bármily kötelezettséget róhatna olyan egyénekre, kik *önkéntes elhatározásukkal* a társaság tagjaivá nem váltak. E föltételnek alkalmazása pedig az államra, szükségkép ellenmondásra, az állam természetének félreismerésére visz. E föltétel mellett ugyanis vagy azt kellene állítanunk, hogy legtöbbször nézve a születés physiologiai ténye már magában foglalja *beleegyezésünket* államunkhoz tartozás iránt, tehát, hogy *egy esetleges tény egy értelmi munkássággal* megy egyre, mely következtetésben nevezett írónk is aligha osztoznék, vagy azt, hogy az állam törvényei csakis azokat kötelezik, kik nem tudom miféle szertartás, talán egy mars-mezei eskütétellel magukat nyíltan államtagoknak vallották. A kik pedig ezt nem tették, azok bátran mehetnek dolgukra, az állami igazságszolgáltatás-, közigazgatás-, közbiztonság-, pénzügyi és a többi törvényeinek egyszerű mellőzésével. E következményt pedig azt hiszem, még kevésbé tenné magáévá Magyarország mostani igazságügy-ministere.

E következtetések láttára ismét nincs más teendő, mint vagy egyszerűen kitörölni a társaság fogalmából a szabad beleegyezés fölté-

telét, s ez esetben tessék meglátni mire megyünk vele, vagy kiejteni az állam fogalmából a *társaság* ismérvét, a mi, azt hiszem legalább, a legtermészetesb út-mód a zavaró alternatívából szabadulásra. Ezzel persze egyelőre csak azt nyerjük, hogy az állam *nem* társaság; de ily tekintélyekkel szemben ez is nyereség. Nyereség főként azért, mert általa ut nyílik az államnak más eszmekör alapján való felfogására, ami megint a társadalomnak válhatik előnyére, melynek eszméje különben is az államéval kapcsolatosan tisztul vagy homályosodik.

Mielőtt tulajdonképeni tárgyunkra térnénk, még csupán egy nehézséget kívánunk megbeszélni, mely tudnillik a társadalom egészséges eszméjének elterjedése elé akadály gyanánt gördül; a legáltalánosabban elterjedt, s így okvetlenül legnehezebben legyőzhető felfogást az ugymondott társadalom természete felől. Ez általánosan elterjedt s rövid szavakban kifejezhető felfogás ez: hogy a társadalom a nyers érdekek összessége, kifejezettebben: közneve a pénzbeli aequation kifejezhető érdekeknek, jelentkezzenek azok akár az egyének, akár a testületek birvágában.

Lássuk ez annyira elterjedt felfogással ellentétben először a dolog logikumát; lesz módunk aztán rá térni historikumára, sőt ethikai értékére is.

A dolog logikuma kétségkívül ez. Ha merőben pénzbeli aequatio képezi a társadalom sarkalatos lényegét, úgy, miként ezt a főntebb felállított tétel követelése, ez esetben minden pénzben kifejezhető érdek a társadalom körébe vonható be. Ily érdeket pedig tagadhatatlanul az állam is mutat, s így megint ott vagyunk a főntebb látott felfogásnál, hogy az állam is társadalom, mely esetben az értelem egyenes kárával van e műszavak egymás mellett használása, s legczélszerűbbnek mutatkoznék egyiknek vagy másiknak abbahagyása; vagy pedig (hogy mindig kénytelenek vagyunk előállani egy vagygyal!), ha tudnillik úgy az államnak mint a társadalomnak önczélját fentartanók, egyszerűen hamisnak nyilvánítani a fentebb adott meghatározást. Ez már az az eset, melyre a logika a harmadik kizárásának elvét kérlelhetetlenül alkalmazza.

Most fordítsunk a dolgon, de még mindig a formális logika műszerével. Kizárólag pénzben felbecsülhető érdek képezvén a társadalom ismertető bélyegét, ama meghatározás szerint azok az érdekek, melyeknek ily felbecsülhető áruk nincs, szükségkép kiesnek a társadalom fogalomköréből. Már pedig az érdekek egy nagy része, az ugynevezett

erkölcsi szerződésen nyugvók ilyenek, ilyen nevezetesen, hogy egyet idézzek: a család, a mely ennél fogva nem is tartozhatnék a társadalom körébe. Ha pedig ez s minden többi, erkölcsi szerződéssel formulázott érdek nem kiegészítője a társadalomnak: bátran kérdésbe tehető, nem czélszerűbb-e saját nevén nevezni minden pénzben felbecsülhető érdeket s egyszerűen sutba dobni az oly általánosságot, melynek sem biztos köre, sem értelme?

Térjünk most a dolog historikumára, nem kevésbbé érdekes a tanuság, melyet ez úton meríthetünk.

Miként maga a társadalom szava, úgy most adott értelmezése keletkezésében összeesik a század nagy átalakulásával, mely a hűbérrendszer helyébe a szabadság bővös korszakát állítja. Mellőzve itt a nagy átalakulással járó minden egyéb tényt s jelentőséget, egyszerűen ama történetphilosophiai körülményre hívjuk föl a figyelmet, mi volt a legpraegnansabb jellemzője a hűbérkorszaknak, s mi jellemet ölt e miatt a vele homlokegyenest ellenkező, ugynevezett szabad korszak.

E kívánt korszakjellemezés megítéléséhez pedig alapnak a leg-egyszerűbb, a legkönnyebben felfogható adatokat veszszük. Egyénenként véve, az ember ember maradt ma, s ember volt a hűbérkorszakban, vagy a történetek bármely megelőző korszakában, telve fájának előnyei és hátrányaival. Miként ma, úgy a legtávolabb hajdanban is, két sarkpont körül fordult meg cselekvékenysége: saját becses *személye* s aztán a *tulajdon* körül. Botorság volna feltételezni, hogy e kettő bármelyike is, a történelem bármely korszakában is ne érezte volna hatását a létrejött cselekvések szövevényében. Saját énjét, drága személyét épen úgy előtérbe tolni iparkodott az ember valaha, mint ma, lévén az ember olyan állat, mely a költő zord szavai szerint: előre csusz és harap; valamint mindenkor előszeretettel fordult a pénz, a tulajdon felé, melynek most sincs, soha sem volt rossz szaga. Nem is lehet ez másképp, hisz az összes cselekvő életnek alapjában e két tényezője van: az alany, a ki cselekszik s a tárgy, más szóval a tulajdon, a melyre vonatkozva cselekedhetik. E kettőnek egymásra hatásából áll elő a cselekvés, s a cselekvésből szövődik a historia. Így az ember egyénenként véve.

Az a különös dolog történik azonban, hogy ha nem az egyéni cselekvést, hanem a belőlük előálló históriai szöveget vizsgáljuk, e szövetnek korszakonként más-más himezése van. S e tekintetben keresve sem találhatnánk eltérőbb képre, mint a mi a hűbérrendszer históriai

szövedékében s korunk törekvéseiben mutatkozik. Amott a cselekvés motivumai, a historiai cselekvés vezérfonalai átlag a személyi oldalon tűnnek elő. Ki valamire, polczra, hatalomra, befolyásra, vagy akár tulajdonra szert tenni akart, szükségkép személyes képességeivel, tudniillik születésével, aztán physikai, erkölcsi, szellemi kiválóbb tehetségeivel szállt sikra, s becsvágyát ki-ki — akárcsak az erdő fái — abban találta, mentül magasabbra ütötte fel fejét társai felett, kiket aztán hatalmi körébe vont s e révén szerzett, élvezett és pocsekolt vagyont. A személyes befolyásnak egymásra települő gyűrűzetét teremté meg e korszak, mely gyűrűzetnek legtetején a császár, onnan alábbszállva az aristokratia, a papság és köznemesség végtelen számu fokán legalul az a nép állt, ki minden személyes tulajdon nélkül, egyedül a létföntartás keserves munkájával, a vagyonnak megszerzésével, melynek legnagyobb részét mindennemű jogos és jogtalan czimeken urai harácsolták el, küzdve jobb jövő várása és reménye nélkül élte le életét. E korszak történetében alig van érdekesebb ama lapoknál, a melyekben a tulajdon öregbítése révén emelkedni vágyó Fortunatusokat, az üzérkedő kalmárokat festette és rabolta ki a volt közélet.

Ki vonná kétségbe ma már, hogy az egyoldalúság volt, mely kiáltó igazságtalansággal járt?

A hűbérrendszer vérfürdőkbe fult, s helyét a polgári törvénykönyvekben s a közéletben a szabadkorszak foglalta el. Feloldódtak a személyt személyhez fűző, — kizsákmányló s másrészt védelmező kapcsolatok, mindenki át lett adva sorsának, azzal a gondolattal, hogy cselekvéseiben a köztörvény korlátán belül akadályra ugyan nem talál de küzdelmeiben sincs kire támaszkodnia magán kívül. Segits magadon, az isten is megsegít, ez a szabadkorszak hideg jelszava. Jól van, elfogadta ez elvet a 19-ik század s elfogadásában magunk is osztozunk azzal a föltétellel ugyan, hogy kellő correctivumokról gondoskodni szükség.

E correctivumokra pedig könnyen érthető, — a csak most fejtegetett *személyi* és *tulajdoni*, mindennemű cselekvést vezérlő okok természetének különbözősége miatt van szükség. Lényegesen abban különbözik ugyanis a kettő egymástól, hogy míg a személy révén emelkedésnek, mire az ember mindig, létfentartásával összhangzóan törekszik, forrása a küzdelemben, az erkölcsi, szellemi és physikai erőket egyként kifejlesztő munkában van, addig a tulajdon öregbedése, s általa a hatalomhoz jutás a mondott képességek erős igénybe vétele

nélkül, jó szólván magától megy végbe, a szerencse kedvezésének egyébként mindkettejükre egyenlő foka mellett. A kettő közt lehetvén pedig csak választania, mi természetesb, minthogy a szabad ember a dolog könnyebb végéhez nyult, a vagyongyűjtéshez. Így történt aztán, hogy a vagyoni motívumok a szabadság jelen korszakában a személyiek fölé kerekedtek, ellentétben a hűbéridőkkel s az újabbkori történeteknek, a mostani közéletnek azt a színét adják meg, melyben a tulajdon foglal főhelyet s vonja körébe és szolgálatába a személyiséget. Ez uton pedig az igazságtalanságnak ép oly korszaka készül, már itt van, mely rettenetességben a hűbérkorszakkal versenyzik, sőt annyiban felülmulja azt, a mennyiben a vagyon s a mohó bírvágy nélkülözi a hűbérkorszak visszaéléseit enyhítő személyi tulajdonságokat: a nemes, lelkesült s önfeláldozó szív balzsamát.

Magunk beismertük a vagyoni motívumok uralomra jutását korunkban, a szabadság korszakának ez ifjú életében, a személyi motívumok felett. De az következéské-e a fejtegetett tényből, hogy a fejlődés emez irányát feltétlen helyesléssel kísérik? hogy a társadalom műkifejlesztésének ráruházásával az egyoldalúnak felismert törekvést a jelen s jövő számára szentesítsük?

Megfordítva; gondoljunk csak vissza a socialismus rövid történelmére s azt találjuk, hogy épen a tulajdon, a felhalmozódott s kevesb számú központok felé huzódó tőke zsarnokságának ellensúlyozására támadtak amaz elméletek s törekvések, melyeket társadalmiaknak ismerünk. Tagadhatatlan tény, hogy a socialis néven ismert mozgalmak egytől-egyig elmentéses állást foglaltak el a tőke cultusában excelláló koriránynyal, immennek correctivumát keresték elméletben s gyakorlatban egyiránt.

E törekvések és elméletekben lehetett, volt sok hóbort, elismerjük. A grande doloris ingenium e téren csillogtatta pazar fényét; valamint a szabadságokkal mitevő lenni nem bíró sebzett egyének s tömegek ennek nevében tombolták ki keservüket. De ma mikor a tőke ellen védekezésnek szüksége annyira megért, hogy a kor legkiválóbb államférfia keres — most ne kérdjük szerencsés vagy szerencsétlen? — módokat foganatosításra, ma kellene hát, cserben hagyva a történetek tanuságát lemondanunk a correctivumokról, valami megfoghatatlan okon azonosítanunk a pénzbeli aequatióban kifejezést leelő nyers érdekek körét a *társadalommal*, mint ezt az ostromolt nézet kíváná?

Budapest.

(Folyt. köv.)

Bokor József.